

hovedpine og svimmelhed gnides tindingerne og nakken med rosmarin-, rav- og merianolie eller med rosmarin-, bævergejl- og hvid liljeolie (7), bindes planten på hovedet (8); rosmarinolie gnides på panden for raserianfald (9), den er bestanddel af middel til applikation på hovedet »for forstanden« (10).

Planten indtages med vin for dårligt hjerte (11). Komponent i brændevinsudtræk for gigt (12) og af Karen Hjulbys te mod ischias (ØFyn; 11), vinudtræk er på Fyn drukket mod vattersot (13). Rosmarinolie indgår i middel for stensmerter (14), gnedet på maven skal den kunne uddrive menstruationen (1773; 15), te af rosmarin og hjertensfryd hjælper for kvindens hvide udflåd (16), rosmarin, lavendel og safran kogt i vin eller vand letter hård forløsning (1725, 1769; 17). Rosmarinvand indgår i råd mod tunghørighed (18). Laust Glavind (d. 1891) i Holstebro gav rosmarin- og pebermynteolie mod koldfeber = malaria (19).

Rosmarinte hjælper for kighoste (1798; 20), plantens saft blandet i honning gør mørke øjne klartseende (21), ældre folk skal bade deres svage øjne med brændevinsudtræk (1816; 22). Mod tandpine: ølafkog af rosmarin, sevenbom og salvie holdes i munden (1679; 23), munden skylles med varmt dekokt af rosmarin, med vand- og eddikeafkog af rosmarin og selleriblade (24).

Mod håraffald, for at gøre håret blødt og glansfuldt bades hovedbunden med rosmarinte tilsat soda, kamfer og rom (25). Rosmarinolien var med i den »rigabalsam«, søfolk brugte som et universalmiddel (26), nu anvendes den som et hudirriterende lægemiddel (27).

Der røges med rosmarin for hestens kværke; planten nævnes blandt midler for dens lever- og lungelidelser, olien indgår i salve på galle og sår (28); efter løbningen gives koen rosmarinolie på et stykke brød for at den skal blive med kalv (29). Et afkog fordriver lus, skab og skurv hos husdyr (1798; 20).

Man må ikke lugte til planten, det kan give kræft i næsen (30).

LITTERATUR: (1) 15 80; (2) 841 1577,9,116; (3) 1004 97, 1004b 87; (4) 217 7,12f,34,41f; (5) 718 150; (6) 488 o 295 (1736); (7) 488 o 194 (o.1700), 234 (o. 1820); (8) 488 o 140; (9) 488 o 170; (10) 328f 2,246; (11) 107 1948; (12) 488 o 231 (o.1820); (13) 107 1951; (14) 488i 6.1,91; (15) 130 36; (16) 488 o 143; (17) 624c 109; 488 o 221; (18) 328f 2,128; (19) 328f 1,98; (20) 509 1,47; (21) 488 o 215; 865 194; (22) 485 62f;

(23) 488 o 313; (24) 82 87; (25) 86 8,1863,95; (26) 747 103; (27) 304 335; (28) 83 47,59,90,116; (29) 572 39,1927-28,378; (30) 488i 4,626.

ANDEN ANVENDELSE

Rosmarin »tjener både til køkkenet og kælderen, al mad og drikke, som tilberedes med den, er lystig og velmagende« (1546; 1); de tørrede blade anvendes nu (sjældent) til kryddereddike og især for at give steg vildtsmag, friske blade til parfumering af eau de cologne, hår- og badevand (2).

På Als var rosmarin til o. 1850 en yndet stue- og haveplante, her tog ældre kvinder før kirkegang en kvist til »urtekosten« (buketten), der blev lagt i hånden over salmebog og lommestørklæde (3).

LITTERATUR: (1) 841 17b; (2) 480 37; 895 65f; (3) 914 1,49; 884 1929,126.

Isop, *Hyssopus officinalis*

Indtil 60 cm høj halvbusk med fra jorden talrige oprette grene, bladene er smalt lancetformede, de violette til rødlige blomster sidder tæt til én side i aks.

Vildtvoksende omkring Middelhavet og i det centrale Asien, hos os fra gammel tid ofte dyrket som indfatning af havebede og -gange, også på kirkegårde og i køkkenhaver (1). »Vi kan ikke tro, at der skulle være nogen, som ikke véd, hvor isop vokser, eftersom almuen her i disse lande så flittigt sår den i deres haver som ikke nogen anden urt« (1648; 2).

Isop o. 1300ff (ysop) efter det botaniske slægtsnavn, egentlig et hebræisk ord, som hos grækerne betegner en helt anden plante. Til og med Ths. Kingo (d. 1703) blev isop benyttet i salmedigtningen med allusion til Johannes-evangeliet 19, 29 (3). *Kink-isop* 1640, blev navnlig anvendt mod brystlidelser, således kig-, dialektalt kink-hoste, sml. vandavle bd. 3 (4).

LITTERATUR: (1) 81 1647,61; 398 1806,549; 510 3,284; (2) 697 255; (3) 754b 136f jf. 34f; (4) 689 1, 750.

LÆGEMIDLER

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1): afkog med figen og honning drikkes mod hoste og alle lungelidelser; dekokt anvendes til gurgling af hæs hals, planten indtages knust med honning for

hoste og spolorm, grøn isop knust med eddike og honning hjælper mod forstoppelse, tilsat karse er virkningen større. Kogt isop lægges som omslag over hævet milt og for at modvirke vattersot; indtager man ofte den grønne eller tørre urt, får man en smuk ansigtshud. Knuses med figen og soda (kali?) og drikkes med vin for at styrke udspilede hjerterødder og læge indre bylder. Smertende tand bades med eddikeafkog. Mod ørepine dryppes afkog, evt. tilsat rosenolie, i ørene eller næseborene, røg fra planten hjælper for øresusen. Alle blegner fordrives af et isopomslag; saften hældes i næsen for gulsot. Bindes knust med salt og eddike på sår.

1400-t: bestanddel af middel for hovedpine eller hovedet bades med vinafkog af isop og sar (saturej); indgår i middel mod hoste og brystlidelser, i råd for gutta (2), et vandafkog i drik mod brystonde, planten drikkes for kraftig hoste og snue (o. 1450, 3). Isopte renser brystet og klarer stemmen, vindekogt blandet i lud af sæd (korn) tjener til badning af ansigtets blå pletter og spedalskhedssår (4).

Christiern Pedersen 1533: den stegte plante bindes på hovedet mod hovedpine (5a), smertende tand skylles med eddikeafkog (12b). Vand- eller vinafkog af isop og figen drikkes mod gammel hoste (16b), er komponent i drik for brystsmarter (18a), vand- eller ølafkog af isop, figen og rude drikkes for »lungebyld« og pest (20b, 86a), tørret isop kogt i øl med honning og smør læger

bylder, der giver hoste (26b). Bestanddel af drik mod sidesting (27b), koges med fedt og figen til plaster for miltdielse (30b), vinafkog drikkes mod vattersot (37a), isopte med honning mod koldfeber (malaria) og spolorm (44b, 77b); indgår i omslag over tilstoppet livmoder og der bades med vandafkog (68a–b). Komponent i råd for pokker = kopper eller syfilis (86b) og plaster på tungebyld (14a), bullent tandkød bades med isopte og honning (14b).

Henrik Smid 1546ff (5): vinafkog med honning og salvie drikkes af den, som er faldet ned og har fået indre kvæstelser, samme drik udvider den sorte galde. Planten giver et godt røg- og svedebad, stiller kolik, te af planten læger skab og fnat, pletter og ringorm, som bades dermed. Sukkerudtræk af blomsterne er ligeledes godt for person kvæstet ved fald, men bruges navnlig mod hoste og lungesygdomme, det styrker maven og hovedet, varmer brystet, virker som modgift.

Niels Mikkelsen Aalborg 1632: i april–maj bør man blande isop i sin drik; isop-øl renser brystet og lungerne,, for brystonde tages isopvand og terpeninolie (6).

Simon Paulli 1648, 255: halsbyld gurgles med afkog, mod tandpine skylles munden med et eddikeafkog. Dampen fra afkog ledet gennem tragt i øre stiller det blod, der høres som en susen. Det »synes utroligt«, at blomsterne bundet i pose og vædet med kogende vand kan hjælpe som omslag på »blåt øje«. En sirup tilberedt af isop er god for gammel hoste, nogle drikker i stedet isopvin.

Blomsterne anføres i farmakopeen 1772. Isopvand blandet med enebærolie drikkes mod epilepsi (o. 1600; 7), for skørbug tages et øldekogt af bl.a. isop og honning (Als o. 1670; 8), isop og malurt kogt i mælk (1664; 9). Bestanddel af omslag for hovedpine (10) og dekokt til mundskylning for tandpine, eller man kan skylle med isop kogt i vand eller eddike (1600-t); planten er med i krydderposen, som lægges på kinden ud for tanden (11), frøene indgår i tandrensende mundvand (12). Damp fra afkog ledes i susende øre (13). Bestanddel af te mod sidesting, for samme og lever- og lungesvaghed tages isop- og lakridssirup (14). Indgår i te for svind-sot og kolik (15). Planten er mavestyrkende (1806; 16), på Rønmø er mod forstoppelse drukket isop kogt med lakrids, sirup og kandis (17). Mod spolorm drikkes dekokt af bl.a. isop (18) eller isop kogt med honning (19).

Isop indgår i gurglevand (o. 1700) og brystte (o. 1820) (20), isopte drikkes mod brystsyge,

Isop.
Simon Paulli:
Flora Danica,
1648.

Isop anvendes mod kvæstelser. Fra »ABC« af Christian Winther og Constantin Hansen, 1863.

hermed gurgles for halsonde (21), middel mod trangbrystighed tages i isopvand (22). Komponent i te for hæshed og hoste (1807; 19), af hostemidler og råd for åndenød, brystsyge og tæring = tuberkulose (23), vinafkog drikkes for hoste, det styrker brystet, maven og hovedet (10). Isopvand m.m. hjælper for hoste og kighoste (o. 1700; 24), på Rømhø drikker man et afkog med lakrids, sirup og kandis mod forkølelse og ondt i halsen (25).

Vindekokt af isop og salvie tilsat honning tages for indre kvæstelser, planten indgår i råd for halssår og »dr. Holms recept« for røde øjne (26).

Isop nævnes blandt midler for hestens lungesyg (1764), hoste og leverlidelser, oksens ondartede lungesyg og koens blodpis (1664), er givet i mælk for kvægets sygdomme; pestsyg køer indgives isopvand med hvidløg og terpentin (1600-t) (27).

Udslet på fårets mund og gummer gnides med isop og salt (før 1700; 28). Nævnt blandt råd for svinesyg, lus hos svin fordrives af isop og linolie (29).

LITTERATUR: (1) 343 17,49,62f,143 jf. 260f; (2) 15 1f,4,43f,61; (3) 348b 44,58; (4) 348c 85f; (5) 841 1577,6b; (6) 1004 33,98, 1004b 29f,186; (7) 854 4, 1936,87; (8) 248 1,1926,42; (9) 72 1945,51; (10) 273 174f; (11) 82 86,98,105,107,113,125; (12) 665 137; (13) 488 o 219; (14) 488 o 192,248; (15) 488 o 151, 195,294; (16) 398 1806,549; (17) 631b 18,1960-61,17; (18) 488 o 163; (19) 217 1807,12,14,18; (20) 488 o 293f; (21) 32 1856,55; (22) 488 o 276; (23) 328f 1,45, 202,218; (24) 488 o 138; (25) 634 12951; (26) 488 o 137,147,277; (27) 83 58-60,154,160,174,213; (28) 178 1935,39; (29) 83 307,310.

ANDEN ANVENDELSE

Små bundter tørret isop lægges mellem tøj i dragkister og skabe for at give tøjet en frisk duft og holde møl borte (Læsø o. 1900; 1).

O. 1880 bruges planten som krydderi på supper og saucer (2), de unge tørrede grene kan give en kryddereddike (3), o. 1920 er isopte enkelte steder en dagligdrik (4).

LITTERATUR: (1) 634 12191; (2) 510 3,284; (3) 895 34; (4) 480 22.

Ensian, *Gentiana*

De i den danske flora hyppigst forekommende arter er:

KLOKKE-ENSIAN, *Gentiana pneumonanthe*, 10-35 cm høj med ganske smalle blade og i august-september store smukt mørkeblå tragtformede blomster, udvendig med grønne striber. Hist og her i vestjyske hedemose, sjældent på øerne.

Stå op og gå 1600-t fra tysk og henviser til plantens store lægekraft jf. Matthæus-evangeliet 9,5. *Blå klokker* Herning, Holstebro, Salling slutningen af 1800-t, *hedeklokke* Thy, *fingerhat* Tiset Jylland, sml. fingerbøl s. 65.

BREDBÆGRET ENSIAN, *Gentiana campestris*, lav (3-30 cm) grenet eller ugrenet urt med tungeformede blade, ved grunden er roset af visne blade, og mørkt violetblå blomster med frynser i svælget. Hist og her på midt- og vestjyske hedebakker og høje strandenge.

Stingers urt 1600-t, anvendt mod sting, hold, gigt. - *Færøerne: loppugras* o. 1780ff, anvendt mod utøj.

Etnobotanisk er dog oftest tale om den i Danmark ikke vildtvoksende

GUL ENSIAN, *Gentiana lutea*; fra tyk tværfuret rodstock opsendes 50-100 cm høje stængler med modsatte, elliptiske og blågrønne blade; de gule stilkede blomster er dybt 5-slidsede. Bjergplante i Syd- og Mellemeuropa, hvorfra drogen førtes til Danmark.

Fællesnavne:

Ensian o. 1450ff (enciana, begyndelsen af 1400-t: gentian, gensian) efter det latinske slægtsnavn af Gentius, en illyrisk fyrste, der i 2. årh. f. Kr. fandt planten og anvendte den til lægedom. *Skærsøde* o. 1300-1600-t, oprindeligt vel skarprøde og da sigtende til rodens smag: »besk, ja så besk, at den ikke kan være beskere« (Flora danica 1648, 242) eller af et norsk dialektord skard = indsnit, afsnit, efterleddet søde skyldes også rodens beske smag, men på grund